
קווים לתולדות החברה היהודית באיזמיר בשלהי המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט

Author(s): י' ברנאי

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 1 (תשמ"ה), חוברת 1, pp. 56-76

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70040304>

Accessed: 26/11/2011 15:15

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

קווים לתולדות החברה היהודית באיזמיר בשלהי המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט*

מאת יעקב ברנאי

א

מעטים עדיין המחקרים המוקדשים לחיי קהילות ישראל בתורכיה בעת החדשה¹. בחינת מיבנה החברה היהודית בקהילת איזמיר והנהגתה מסוף המאה הי"ח ובמאה הי"ט, תוכל ללמד גם על קהילות מרכזיות אחרות באימפריה העות'מאנית. קהילת איזמיר החדשה נוסדה בשלהי המאה הט"ז ובראשית המאה הי"ז, עם התפתחות העיר לעיר מסחר בינלאומית. המסחר הבינלאומי וההגירה העניקו לעיר צביון אירופי שאף השלטון העות'מאני הושפע ממנו; פעולות הבנייה הנרחבות, שמירת בטחונה ושלוש תושביה נבעו בעיקר מן החשיבות שייחסו השלטונות לעיר נמל זו, ששימשה כשער לאירופה. פעילות זו זורזה בגין העובדה שבאימפריה העות'מאנית נהנו התושבים בדרך כלל מחופש תנועה. לאיזמיר היגרו יהודים ממקומות שונים באימפריה ומחוצה לה, ותוך תקופה קצרה מנתה הקהילה אלפי נפשות. אין תימה בכך שרוב היהודים התפרנסו מהמסחר ומהפעילות הקשורה בו – תיווך, הלוואות כספים, תרגום מסמכים לסוחרים הזרים. מיבנה הקהילה היה דומה לזה של קהילות אחרות שבערים הגדולות שבאימפריה העות'מאנית שהוקמו במאות הט"ו – הט"ז. היא היתה מורכבת קהלים קהלים, שנארגנו סביב בתי-כנסת, בדרך כלל על-פי מקומות המוצא. אולם, כבר מאמצע המאה הי"ז היתה גביית המיסים בידי ההנהגה המרכזית ולא בידי הקהלים. לקהלים היה ייצוג בהנהגה המרכזית². באיזמיר הוקמו

- * לכתובת מחקר זה נסתייעתי במילגה מטעם מכון 'משגב ירושלים' של האוניברסיטה העברית.
- 1 על תולדות תורכיה בתקופה הנידונה ראה: S. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, Cambridge 1976, pp. 260–277; II, 1977, pp. 1–54. A. Galanté, *Histoire des Juifs d'Anatolie*, I, Istanbul 1937. [להלן: גלנטי, איזמיר]; ש"א רוזאניס, *M. Franco, Essay sur l'histoire des Israélites de l'empire Ottoman*, Paris 1897. ש' עקשטיין, 'חיי הדת והאוטונומיה ההלכתית של היהודים באיזמיר במאות י"ח – י"ט כפי שמשתקפות בפעולותיו בפסקיו ובחבריו של רבינו ר' חיים פאלאג'י', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של ישיבה אוניברסיטה בניו יורק, 1970. הסקירה ההיסטורית בעבודה זו מבוססת בעיקר על כתביהם של רוזאניס וגלנטי; אין העבודה מטפלת בחברה היהודית שבעיר. לאחרונה ראו אור: י' ברנאי, 'קווים לתולדות קהילת קושטא במאה הי"ח', מקדם ומים, א (תשמ"א), עמ' 53–66 [להלן: קהילת קושטא]; הנ"ל, 'עלילות דם באימפריה העות'מאנית', בתוך: ש' אלמוג (עורך), שנאת ישראל לדורותיה, ירושלים תש"ס, עמ' 211–216; י' ברנאי וח' גרבר, 'גילדות יהודיות בקושטא בשלהי המאה הי"ח', מיכאל, י [בדפוס].
- 2 על כך במאמרי: 'ראשיתה של הקהילה היהודית באיזמיר בתקופה העות'מאנית', פעמים [בדפוס]. לאחרונה השלמתי חיבור מקיף על חברה והנהגה בקהילה היהודית באיזמיר במאה הי"ז, במסגרת מכון 'משגב ירושלים', ואני תקווה שיראה אור בקרוב.

במאה הי"ז כעשרה קהלים ובחלקם הם המשיכו להתקיים גם במאה הי"ח. במשך המאה הי"ח קמו גם קהלים חדשים. מאידך גיסא, לאחר זמן נתקתה והלכה זהות הקהלים על-פי המוצא.

הקהל שימש מסגרת אירגונית שבה התנהלו חיי היחיד וחיי החברה, כשבמרכזה בית-כנסת ובראשה הרב — 'מרביץ תורה'. מכלול הקהלים ונציגיהם היוו את הנהגת הקהילה של העיר כולה ובראשה רבנות ראשית ('כוללת'), ממונים, נציגים כלפי השלטון (כח"א — Kahya), שמאים וכיוצא באלו. בדומה לקהילות ישראל האחרות היו גם בקהילת איזמיר במאה הי"ז וברוב המאה הי"ח מתחים בין חלקיה השונים, שהחריפו בגלל אופיה ההטרוגני. היו מתחים בין קהל בודד לקהילה המרכזית על חלקו בתשלומי המס והיו מתחים בין עשירים לעניים. ובמשך כל המאה הי"ז לא נעדרו גם מחלוקות ברבנות הראשית של הקהילה.³

למרות המתחים החברתיים החלה להתגבש בקהילת איזמיר, כבר מראשית קיומה, מסורת קהילתית משותפת המיוחדת לה. המיבנה האירגוני של הקהילה גובש בעיקרו על-ידי ר' יוסף אישקפה ששימש כרב כולל בעיר שנים רבות, החל משנות העשרים ועד לשנות השישים של המאה הי"ז.

ב

גורם שעודד את פריחתם של נמלי הלבנט היו הסכמי הקאפיטולאציות שהפקיעו נתינים זרים ממכרות השלטונות המקומיים ומסרום לחסות הקונסולים של המדינות האירופיות שישבו בערים שונות באימפריה. בין הזרים הרוב היו הסוחרים האירופיים וביניהם יהודים שכונו בשם 'פראנקוס'. נראה שרוב ה'פראנקוס' במאה הי"ז היו יהודים יוצאי איטליה. אם דוגמת ה'פראנקוס' בחלב⁴ היא אופיינית — היו אלה בעיקר אנשי ליורנו אף באיזמיר. המצאותם של ה'פראנקוס' באיזמיר נזכרת כבר בשלהי המאה הי"ז⁵, והעדות המפורשת הראשונה עליהם היא משנת תפ"ג (1723)⁶. בח' חשוון⁷ תקצ"ג נעשתה הסכמה בקהילה

3 והנה דוגמאות מספר: בשנת תכ"ט מחה ק"ק פורטוגל הגדול, החשוב והעשיר שבקהלי העיר, בפני הנהגת הקהילה על עומס המיסים שהוטלו עליו (ר' חיים בנבנשתי, בעי חיי, חושן משפט, א, ליורנו תמ"ח, סי' רמד, דף רצט ע"א). על המתחים בין עניים לעשירים בשלהי המאה הי"ז ובראשית המאה הי"ח מצוי חומר בדרשותיו של ר' אליהו הכהן האיתמרי; וראה גם: ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימיו, א, תל-אביב תשט"ז, עמ' 304 ואילך; ד' תמר, 'מחלוקת ר' חיים בנבנשתי ור' אהרן לפפא, תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 411–423; הנ"ל, שם, מב (תשל"ג), עמ' 211. ראה גם ש' ורסס, 'מחיי הקהילה באיזמיר', יבנה, ג (תשי"ב), עמ' 93–111.

4 א' לוצקי, 'הפראנקוס בחלב והשפעת הקאפיטולאציות על תושביה היהודיים', ציון, ו (תש"א), עמ' 46–79. מ' רוזן, 'ארכיון לשכת המסחר במארסייל — מקור לתולדות קהילות ישראל בלבנט ובצפון-אפריקה', פעמים, 9 (תשמ"א), עמ' 112–124.

5 ר' אברהם יאושע יאודה, עבודת משא, שאלוניקי תר"ו, סי' יא א', וראה להלן הערה 31.

6 ר' שמשון מורפורגו, שמש צדקה, א, ונציה תק"ג, חלק יורה דעה, סי' סא, דף קב — קג. התשובה שהיא מבין המיצרים תפ"ג (1723) עוסקת בפראנקוס בשאלוניקי ומזכירה גם את אלה שבאיזמיר.

7 באמצע המאה הי"ח נזכרים סוחרים כותנה באיזמיר, אף שאין עדות שהיו מן הפראנקוס, ומסופר על

שכל אחד חייב לציית לדין הרבנים ולבית הדין, 'ולא יוכל לסרב ולהעמיד עצמו בכח אומות העולם וממשלת הקונסולית והאיש אשר יעשה בזדון יהיה מופרש ומוכדל'. כולם חתמו על הסכמה זו להוציא ה'פראנקוס', 'שהם כמו שלשים בני אדם'⁸. את תקופת הדיון חותמות פרשיות מן המאה הי"ט. באלו משתקפות בעיות — אף בתחומים אלה — שראשיתן במאה הי"ח. על-אף האיסור ההילכתי לפנות לערכאות של גויים, הרי גם בקהילות תורכיה (כפי שהיה גם בקהילות אחרות) פנו יהודים למוסדות אלו. גם באיזמיר היתה התופעה קיימת: בשלהי המאה הי"ז מצינו תקנה האוסרת פנייה לערכאות של גויים ומסירת יהודים הן לשלטון התורכי והן לקונסולים:

שלא יעשה שום בר ישראל לא מסירות ולא מלשינות ושלא לגלות סודן של ישראל לשום משרי אוה"ע בין מן התוגרמים בין משאר לשונות הגוים ואפי' לדבר ולגלות סודן של ישראל בין הלועזים הוא בחרם ונידוי ושמתא ושלא לבקש שום עזר וסיוע נגד תורתנו הקדושה⁹.

התקנה נחתשה בשנים תס"ד (1704), תקע"ג (1813), תקפ"ט (1829) ותקצ"ג (1832). ואף-על-פי כן, סמוך למותו של ר"ח אבולעפייא בשנת תקל"ו, כשפרצו סכסוכים בין הרבנים, התערבו בהם סוחרים אירופיים ואף אחד הקונסולים, ייתכן שכל זאת בהשפעת ה'פראנקוס'.

ריבוי התקנות רק מעיד על חומרת הבעיה וייתכן שבשל כך הוחמרה לשון התקנה:

דהאיש אשר יעשה בזדון להעתיק הסכמה שהסכימו בני העיר ולהוליקה להקונסול ודאי דבר-נידוי הוא. ומכאן תראה כמה יגדל ענשם של האנשים... בשנת שער"י אהב"ה (תקצ"ג) ותוכן ההסכמה היא שלא ילכו לאוה"ע ויוציאו ממון וגם שישמעו לקול מורים הכל עפ"י התורה ושלא יוכלו שום א' מהם לפרוק עול התור' ועול המס מה שחייב לפי הדין ע"י שרים מאוה"ע, יהיו מי שיהיו, ושלא לסתור דין שדנו הרבנים והב"ד... וחתמו עליה ואחריהם כל ישרי לב כל פורעי המס... ומעט מזער מן יאודים הלועזים לא רצו לחתום בה והעתיקו ההסכמה כמות שהיא והוליקו להקונסול ושלח הקונסול שליחות למוה"ר נר"ו נר' שמואל חכים] ולהחכמים אשר הם לועזים אשר היושבים תחת ממשלתו... ולמורינו הרב הזהירו לאמור לו כל מי שהוא לועז תחת ממשלתו שלא ידון אותו ויחייבהו בד"מ כ"א דוקא ידון אותם באיסור והיתר לב"ד¹⁰.

עימות בינם לבין הקהילה הראשית בענייני תרומות לארץ-ישראל ומיסי קהילה. פנקס פקידי ירושלים בקושטא, כתבי"ד בית המדרש לרבנים ניו-יורק מס' 0151 (= מכון בן צבי ס' מס' 1857), דף 35 (איגרת מיום י' ניסן תק"י); דף 99 (מיום ט"ו ניסן תק"י) ועוד איגרות בקשר לכך בפנקס הזה.

8 ר' חיים דוד הזקן, נדיב לב, חלק אבן העזר וחושן משפט, ירושלים תרכ"ו, צ ע"ב.

9 ר' חיים פאלאג', משא חיים, שאלוניקי תרל"ד, כ"ב ע"א. ורסס (לעיל, סוף הערה 3), עמ' 93–97.

10 משא חיים, שם. דברים דומים הובאו גם בספר נדיב לב, לעיל, הערה 8, שם. על ניסיון להתפשר עם הפראנקוס כדי שישתתפו בעול המיסים ראה שם, נ"ח ע"ב.

למרות כל התקנות המשיכו ה'פראנקוס' להניע את הקונסולים להתערב בענייני הקהילה, שבלאו הכי רבו בה המתחים והסכסוכים. הם שימשו דוגמה גם לחלקים אחרים בקהילה. בראשית המאה הי"ט ניסו 'העניינים' להמרות את פי הקהילה ולהקים מסגרת נפרדת לעצמם. הם אף פנו לכנסייה הפרוטסטנטית בעיר להתערב לטובתם כשהם רומזים על אפשרות של המרת דת קולקטיבית. בראשית המאה הי"ט יש סימנים בולטים להתפוררות המסגרת הקהילתית באיזמיר. מובן שהמימסר הקהילתי הגיב בחומרה ור' יוסף חזן, רבה של הקהילה בסוף המאה הי"ח, טען כי: 'עירנו איזמיר יע"א עיר ואם בישראל ורבו בה ארחי פרחי תדיר ולא פסיק הבאים מהים ומהיבשה'¹¹, כלומר הוא ראה בבאים מן החוץ את הכוחות המהרסים. ואכן יש עדות שבשנות המרד היווני המשיכו יהודים רבים ביחס להגיע לאיזמיר, והדבר הטיל מעמסה כבדה על מוסדות הקהילה. מספר על כך ר' חיים פאלאג'י: 'בשנת התקפ"ב (1822) במהפכה של הערלים [היוונים] שבאו לעירנו אזמיר, יע"א הרבה שבויים ששבו אותם ולא היו יכולים בני העיר להספיק להם'¹²... ריבוי אנשים שבאו זה מקרוב ולא קיבלו את מרות ראשי הקהילה, גרם לתוהו וכוהו בקהילה בשנות הארבעים. יחידי הקהילה לא שילמו את המיסים שהוטלו עליהם, סירבו להשפוט בפני הרבנים ובעלי חובות היו גובים את חובם באופן פרטי ככל שהשיגה ידם. כך מתאר את המצב בקהילה ר' חיים פאלאג'י בשנת תר"ח (1848):

שחייבים כוללות הציבור קרוב לת"ק אלפים אריות כי לפעמים ע"י שיש מחלוקת וקטטה ברוב הציבור ואז אין יכולת בצבור וברבנים והב"ד שבעיר לכוף ליחידים שיפרעו כל אחד ואחד מס שלו כי כל אחד מבקש להיות נוטל שררה לעצמו וכל אחד אומר אני אמלך ואז אין שופט ואין שוטר והבע"ח שצריכים לגבות ההכשר וריוח הפירות מכל שנה הנלכים ובאים בתחינה ובקשה לפני פורעי המס וכל אחד ואחד דוחה אותו בקש שאינן רוצים לפרוע וזו היא סיבה ראשונה להתחזק ולהאריך המחלוקת בעירינו איזמיר יע"א כי כיון דניח"ל [= דניחא להו] בהיפקרא אינן רוצים לתווך השלום כי נמצאו מרוחים כזה שיש מחלוקת בעיר שכל אחד הוא בן חורין... והנה בע'תה מחמת שיש מחלוקת בעיר אזי כל איש הישר בעיניו יעשה כיון שרואים שאין כח ביד הרבנים והב"ד והממונים שבעיר הי"ו לכוף להיחידים בכח גדול... כי כשרואים איזה בלבול בעיר ואין שופט ואין שוטר שיעמיד משפט הדת על תילה ושיכוף אותו לפרוע כל אחד מתנשא לאמר¹³.

11 רר"י חזן, חקרי לב, אורח חיים, שאלוניקי תקמ"ז, סי' יב.

12 ר' חיים פאלאג'י, רוח חיים, א, איזמיר תרל"ז, קנה ע"ב.

13 משא חיים, כט ע"א — לג ע"א. בסוף החשובה תאריך: שנת תר"ח. הסכסוכים בקהילה בשנות הארבעים נזכרים כבר בגליונות הראשונים של העיתונות בלאדינו שהחלה להופיע אז באיזמיר. ראה פוארטאס דל אוריינטה, גליונות 11 (27.7.1846); 12 (30.7.46); 14 (2.9.46) ועיין ב'מבורך', פוארטאס דל אוריינטה — 'שערי המזרח', עלי ספר, ו — ז (תשל"ט), עמ' 215. תודתי לד"ר מבורך על שהפנה תשומת לבי למקורות הללו.

ובמקום אחר מתאונן אותו המחבר: 'ואוי לה להעיר שכל אחד מתנשא, זה אומר בכה וזה אומר בכה, וכל אחד רוצה לפרוץ גדר ולעשות מה שלבו חפץ... אותה העיר נחרבת ח"ו... והן בעון רבו המתפרצים...' ¹⁴.

בראשית המאה הי"ט החלו הקבוצות השונות לחלות כרוזים בבתי הכנסת, לעתים אף בליל שבת ¹⁵, נגד יריביהם. היו שפרשו מבתי הכנסת והקימו מניינים הן בבתי מדרש והן בבתי פרטיים ¹⁶. בשל כך לא שולמו חובות בתי הכנסת ורבים ניסו לעבור מקהל אחד למשנהו, כדי להימלט מן החובות ¹⁷ וזה אך הגביר את פיצול המסגרת הכללית. בשנות העשרים של המאה הי"ט החל המסיון האנגלי להתערב אף הוא בסדרי הקהילה היהודית. תחילה הפיצו המסיונרים בעזרת מומרים ספרי תנ"ך במחיר מוזל בקרב היהודים. בשנת תקפ"ז (1827) נזעקו רבני איזמיר וביקשו לאסור את הפצתם וציוו לשרוף ספרים אלה, אלא שרבני קושטא הניעו מכך ומיתנו את תגובתם ¹⁸. תוך כמה שנים אף הוקם בעיר בחסות המסיון בית דפוס, שהדפיס ספרי תנ"ך עם תרגום לאדינו ¹⁹.

ניתן לומר בהכללה שככל שגוברת מעורבותן של מעצמות אירופה בנעשה באימפריה העות'מאנית, גדלה גם השפעתן על הקהילות היהודיות בערים הגדולות, וגוברת בקרב יהודים הנטייה לערב את הקונסולים בסכסוכים הפנימיים שבקהילה. סימנים ראשונים לכך ניתן למצוא כבר במאה הי"ז, אך ההתערבות גוברת והולכת בסוף המאה הי"ח ובמאה הי"ט.

ג

גורם נוסף לתמורות במסגרת הקהילתית ניתן לראות בשריפה הגדולה שפרצה בעיר בשנת תקל"ב (1772). א' הד הצביע על תמורות חשובות שהתחוללו כתוצאה משריפות גדולות שפרצו בקושטא במאה הי"ז ²⁰. היהודים החלו להתיישב ברבעים חדשים והדבר הכביד על

14 משא חיים, יג ע"ב.

15 משא חיים, א ע"א. התקנות בעניין הן מן העשור הראשון והשני של המאה הי"ט.

16 שם, ב ע"א. יש תקנות נגד היפרדות מבתי הכנסת והקמת מניינים פרטיים, משנת תקע"ד (1841) ועד שנת תרי"ט (1859). זו משנת תקע"ד נדפסה גם בעיני דוד לר' דוד אמאדו, איזמיר תרכ"ו, סי' יז, פג ע"א.

17 עיני דוד, סי' יט, פג ע"א.

18 ר' שמואל חיים, שמן המשחה, א, קושטא ת"ר, סי' ו, ד ע"א ואילך.

19 א' יערי, 'הדפוס העברי באיזמיר', ארשת, א (תשי"ט), עמ' 108, 144 (מס' 75), 149 (מס' 93). כבר במאה הי"ח הדפיס בית דפוס יווני ספרים רבניים. ראה שם, עמ' 107–108. בשנות ה-40 נדפסה שם העיתונות היהודית בלאדינו. על התגברות ההשפעה הנוצרית בעיר ניתן ללמוד מסיפור מעשה של ר' חיים פאלאג'י (שנת תר"א) על יהודי שחי ב'מבוי הערלים' עם אשה נוצרייה שילדה לו בן. אומנם הוא לא התנצר ואף שמר על שמו היהודי וביקר בבית הכנסת בימים הנוראים. את הנישואים לאשתו לא ערך בכנסייה אלא על-ידי חוזה ביניהם (!). כשמת היהודי, ביקש להקבר בקבר ישראל. הקונסול שהתערב ביקש מהקהילה היהודית לקברו, אך זו סירבה. כאן נחבקש להתערב השלטון התורכי וזה פסק שעל היהודים לקברו (ר' חיים פאלאג'י, חיים ביד, איזמיר תרל"ג, קיב ע"ב).

20 U. Heyd, 'The Jewish Communities of Istanbul in the XVIIth Century', *Oriens*, VI (1963), pp. 294–313

השתייכות לבתי הכנסת על-פי מקומות המוצא כפי שהיה הדבר מיד עם בוא היהודים במאות ה"ט"ו-ה"ט".²¹ השריפות בערי תורכיה היו שכיחות באותו זמן וגם לגבי איזמיר נשתמרו ידיעות על כמה שריפות במאות ה"ח-ה"ט.²¹ אלא שהשריפה בשנת תקל"ב היתה כנראה חמורה במיוחד, כדברי בן הדור ר' רפאל יוסף חזן:²² 'בשנת תקל"ב שנשרפו כל הבתי כנסיות ונתפזרו כל יחידי הקהל א' הנה וא' הנה ולא היה להם ליחידי הקהל מקום מיוחד להתפלל ונשארו חייבי' כל הקהל בפ"ע [= בפני עצמו] שלוו גזברי הקהל וחתמו בשטר לצורכי הוצא' הקהל ולצדקות'.²³ כלומר, לדעתו השריפה גרמה לעזיבות מסגרות הקהלים הישנות. ר' רפאל יוסף חזן מדגיש את תפקיד הגזברים בקהלים:

שהם אינם אלא כשלוחי הק"ק ובכל שנה... מחדשים אל הקהל גזברים אחרים... ועכשיו שנשרף הביהכ"נ ואין כאן גזברים מיוחדים א"כ חל החיוב ע"כ [= על כל] בני הק"ק... ואם לא היה נשר' הביהכ"נ בודאי דעל גזברי הק"ק שבאותו זמן עליהם החיוב... אבל כיון שנשרף הביהכ"נ ובוטל מינוי הפרנסים בודאי שחל החיוב לכל בני הק"ק איש לפי ערכו כעריכת המס.²⁴

יוצא לפי זה שהבעיות שהתעוררו עקב השריפה היו קשות לקהילה כולה, אך כדאי לשים לב במיוחד לטענה ששריפת בתי הכנסת הביאה לביטול הקהלים המקוריים לפחות למשך שלושים שנה. שכן, רק בשנת תקס"א (1801) הושג הרשיון מן הממשלה התורכית לשוב ולבנות את בתי הכנסת הישנים מחדש²⁵, וזאת אחר מאמץ מרובה: 'ומאז ועד עתה השתדלו טובי העיר לחזור ולבנות הבכ"נ ולהוציא מאמר המלך מנתינת רשות לבנותם ולא עלה בידם ומאז ועד עתה היינו מתפללים בבתי היחידים בשכירות בכמה מקומות בנתינת רשות משופט העיר'.²⁶ עשרים שנה אחרי השריפה שכרו שלושה מן הקהלים (ק"ק שלום, ביקור חולים ועץ חיים) חצרות, ואחרי שלושים שנה לערך נבנו כמה מבתי הכנסת בעיר.²⁷ ואז כאמור נתעוררו בעיות של החזרת חובות של הקהלים.

21 מ' בניהו, 'השרפות הגדולות באיזמיר ובאדריאנופול', רשומות, ב (תש"ו), עמ' 144-154. במאמר זה הביא בניהו כמה מקורות שאני מסתמך עליהם בדיוני.

22 בשנת תקע"א עלה לארץ ישראל וכיהן כראשון לציון. הוא היה סבו של ר' חיים פאלאג'י.

23 חקרי לב, חושן משפט, א, שאלוניקי תקס"ו, סי' מז, נב ע"א. דברים דומים גם בחקרי לב, יורה דעה, ב, שיעורי אורח חיים סי' י, ו ע"א. שם הוא דן גם בבעיות שהתעוררו בניסיונות בניית בתי הכנסת. וראה על בעיות נוספות, שם סי' ו, ב ע"ב.

24 חקרי לב, חושן משפט, סי' מז, נז ע"א.

25 ר' חיים פאלאג'י, משא חיים, ב ע"א. כשהוא מביא את תקנת רבני איזמיר ר' יצחק מאיר ר' רפאל יוסף חזן, הוא מציין: 'בשנת תקס"א, כשנבנו הבתי כנסיות משריפה שנשרפו בשנת התקל"ב'.

26 חקרי לב, יורה דעה, ב, סי' י, ו ע"א.

27 לא ברורה הסיבה להתנגדות השלטון המרכזי בקושטא לבניית בתי הכנסת, ורק בהשתדלות גבירי קושטא נתקבל הפירמאן. ייתכן שהדבר קשור למלחמת תורכיה-רוסיה ולראשית המאבק היווני שהחל ברבע האחרון של המאה ה"ח. שמא מדיניות היד הקשה כלפי המיעוטים קשורה למלחמות ולזעזועים שפקדו אז את האימפריה העות'מאנית, ואיזמיר שהריכוז הלא מוסלמי ובעיקר היווני היה גדול בה, סבלה מכך. וראה. בניהו (לעיל, הערה 21), עמ' 145, רואניס (לעיל, הערה 1), עמ' 197, S. Shaw.

משנשרפו בתי הכנסת הישנים, היחידים נתפזרו לכל עבר ומוסדות הקהלים בטלו. לכן, כאשר נבנו בתי הכנסת מחדש אחרי כשלושים שנה, ניסתה הנהגת הקהילה להחזיר את הסדר הישן לקדמותו ולהשיב את היחידים לקהליהם המקוריים, אלא שהדבר נתקל בקשיים. שכן, כפי שהזכרנו, אנשים עברו להתגורר בינתיים בשכונות אחרות וגם התרגלו להתפלל במקומות אחרים, והיחידים שנתפזרו לא ששו לחזור לקהלים ולהשתתף בתשלום החובות הללו. לכן ניסו רבני הדור עוד לפני בניית בתי הכנסת, 'לחדש הסכמה זאת דאחר גמר בנין הקהלות שלא יתפללו בשום מקום בס"ת כי אם בב"כ שייבנו מחדש'²⁸. כמורכב ניסו לגבות לפחות את חובות הקהלים הישנים, מיחידים הקהלים לשעבר, לפני שיעברו להיות חברים בקהלים אחרים: 'הסכימו... כי כל יחיד אשר ילך מביהכ"נ שלו לביהכ"נ אחר חייב ליתן בתחילה חלקו הנוגע לו בחובות הביהכ"נ שהוא חייב ואח"ך ילך להתפלל למקום שלבו חפץ'²⁹.

שריפת בתי הכנסת בשלהי המאה הי"ז גרמה, איפוא, לשינויים במיבנה הקהילה. נחלשה התלות שבין היחיד לקהלו הישן והחלו להיווצר התארגנויות חברתיות חדשות. בדליקה זו נשרפו גם ספרי ההסכמות של 'חברת הקברים' שבעיר³⁰, וייתכן שאף מסמכים נוספים אבדו והדבר הגביר את האנדרלמוסיה בקהילה.

אין תימה שבעידן תמורות זה גברה המתיחות בתוך הרבנות בעיר, והיא נמשכה גם בראשית המאה הי"ט. כאמור, גברה גם מעורבותם של הקונסולים האירופיים וגורמים נוצריים אחרים בנעשה בעיר ובקהילה. וכל זאת על רקע ירידה כלכלית בתורכיה, שפגעה קשה גם באיזמיר. כפועל יוצא מכל אלה מתרבים המאבקים בענייני מיסים בין שכבות חברתיות שונות בקהילה: בין פועלים לסוחרים, בין עניים לעשירים וגם בין בינוניים לעשירים. הגורמים השונים וגם הגילדות וראשיהן תובעים ייצוג בהנהגת הקהילה.

ד

נעבור עתה לדון בסכסוכים שהתחוללו בקהילה בתקופה הנידונה, בענייני מיסים. לפי המקורות שבידינו ניתן ללמוד שעוצמת המתח החברתי בעיר גברה מתקופת רבנותם של ר' יצחק מאיר ור' רפאל יוסף חזן, שנתמנו תחילה לחברי בית הדין, ומשנפטרו בשנת תקל"ו ר' חיים (בר' דוד) אבולעפיא (השני) נתמנו לרבני הכולל. כרוב תקנות הקהילה נקבעו גם תקנות היסוד הנוגעות למיסים באיזמיר, במאה הי"ז על-

Between Old and New, Cambridge 1971; G. Finlay, *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho*, 2 Vols., London 1971

28 חקרי לב, לעיל, הערה 26. שם. העניין נדון גם אצל הרב השני בתקופה זו, ר' יצחק מאיר, בספרו שפת הים סי' ה, ב ע"ב.

29 משא חיים, ב ע"א.

30 ראה: גלנטי, איזמיר (לעיל, הערה 1), א, עמ' 299.

ידי ר' יוסף אישקפה, אך בהמשך הזמן חלו בהן שינויים ואף נוספו עליהם תקנות אחדות.³¹ שני כללים נקבעו בתקנות המיסים הבסיסיות שמתקופת ר' יוסף אישקפה (שנת ת"ז 1657):

הראשונה היא על אודו' חפצי זהב וכסף ואבנים טובות ומרגליו' כי יען מצד הדין הם פטורים תיקנו שיפרע בעד חצי שווים לערך הנמכר בשוק והיא מהרב הגדול מהר"י איסקאפה ז"ל. ועוד יש מנהג קדו' שלא יפרעו מס בעד כל סכום מעותיו כי אם עד סך י"ב אלף ות"ק אריו'... הכל לפי מה שיש לו עולה מאה לבנים באופן שעיקר התקנה הוא שלא יעלה עריכתו של גביר כי אם עד מאה לבנים.³²

עולה איפוא כי במאה ה"ז, בתקופה שרבו בה סוחרים עשירים ואמידים, לא שילמו אלה מס על מלוא הכנסתם ורכושם אלא המס הוגבל לתקרה מסוימת. כאמור, המביא לבית הדפוס של התקנות, ר' יאושע אברהם יאודה, הוסיף פירושים ותוספות ממה שראו עיניו בפנקסי ההסכמות והעריכות השונים שהיו בעיר. המהדיר מפרש כי רק בשנת תקע"א חל שינוי בתקנה שהבאנו למעלה, וניתן לשער שלא חל בה שינוי קודם לכן כי אחרת הוא היה מציין זאת כמנהגו.³³

מקור אחר מזכיר את השינוי שחל בתקופה מאוחרת יותר, בראשית המאה ה"ט:

קמו אנשי מעמד אחר ותיקנו שלא יפרעו בעד הזהב לערך חצי שוייו כתקנת הרב מהר"י איסקאפה ז"ל כי אם שיפרע בעד קכ"ה משקלי זהב אס' אחד ושלא יעלה

- 31 פנקס ההסכמות של הקהילה נשרף באחת השריפות שפרצו בעיר בשנת תר"א, אך חלק ניכר מההסכמות נשמרו בכתיב יידי שבידי כמה מרבני העיר. אלו נדפסו ברוכץ על-ידי ר' אברהם יאושע יאודה בספר עבודת משא, שאלוניקי תר"ו. ליד תקנות המיסים המקוריות הוסיף המהדיר תוספות רבות מתקופות מאוחרות וכן דברי פרשנות. בסוף הספר הביא המחבר גם תקנות קדומות מאוד בענייני חזקות. על התקנות מן המאה ה"ז דנתי בהרחבה בחיבור אחר (לעיל, הערה 2). תקנות המיסים מתוך עבודת משא בליווי תרגום מלאדינו לעברית יצאו לאור בהוצאת המוזיאון למסע, ירושלים תשכ"ה.
- 32 חקרי לב, חושן משפט, א, סי' קטו, קסז ע"א ואילך. חלקה הראשון של התקנה נמצאת במלואה בספר עבודת משא, סי' א, דף ג ע"א, והיא אכן מתקופת ר' אישקפה. לחלקה השני לא מצאתי סימוך שהיא מתקופת ר' אישקפה, אך הביטוי 'ועוד יש מנהג קדום' מלמד שאף היא קדומה.
- 33 אפשר שהסיבה לכך קשורה במצב הכלכלי האיתן של ציבור ניכר באיזמיר, עקב פריחתה של העיר, ואולי לא רצו להוסיף כמות 'רבה מדי' של ממון לקופה, מסיבות שונות. על מצבה הכלכלי של העיר במאה ה"ח ראה: Ph. D. Thesis, The University of Michigan, 1974. בשנת תס"ד (1704) למשל, הוטל בקהילה מס מיוחד בשם 'פרוביזיון' (מלאי סחורות, נכסים או דמי תיווך) על סוחרים עשירים 'שבאים להם נכסים רבים מערי פרנקיאה וע"ז מתרבה עין של בני העיר... מדין מוזיק...', עבודת משא, כד ע"ב. כלומר, בתקופת שפע זו לקהילה עקב קשריהם של סוחרים העיר עם אירופה, העריך השלטון את הקהילה' בסכומים ניכרים. המהדיר שהביא תקנה זו שאינה ידועה ממקור אחר הוסיף: 'ומיום עמדי לשרת בכו' העיר זה ארבע' שנה נראשית המאה ה"ט לא ראיתי ולא שמעתי... וכנראה דנתבטל מאליו' (שם). ביטול המס מלמד על הירידה בפעילות המסחרית במאה ה"ט. דומה שזהו המקור היחיד המזכיר מס זה באיזמיר, ואף עניין זה מרמז שראויה סוגיית המיסים בכללותה לבירור נוסף. והשווה מ' רוזן, 'הפאטוריא' — פרק בתולדות המסחר היס' — תכנוני במאות ה"ט — י"ז', מקדם ומים, א (תשמ"א), עמ' 103, הגורסת ש'פרוביזיון' פירושו דמי תיווך.

עריכתו על הזהב כי אם עד ה' לבנים ותו לא ואפי' אם יש לו אלף אלפים משקלי זהב וכסף אך בתנאי שיהיה הכל בדרך תכשיט ומאז ועד עתה הולכים בדרך זה³⁴

כלומר, הוכנס התיקון בסעיף הראשון מתקנת ר"י אישקפה והתיקון הגדיל עוד יותר את הפריבילגיות לעשירים.

בראשית המאה הי"ט נקלעה הקהילה למשבר חובות חריף. ייתכן כי קופת הקהילה לא נתמלאה כמקודם בגין ירידת חשיבותה של העיר במסחר הבינלאומי וחוסר שווקים לסחורה שרגילה היתה איזמיר לייצא לאירופה כ-200 שנה; לכך נצטרפו היטלים מיוחדים על היהודים בעקבות מלחמות האימפריה העות'מאנית. היטלים אלה ראשיתם בשנות השבעים למאה הי"ח והשפעתם הנגזרת מגיעה עד לתקופתנו³⁵. וכך מתאר את הדבר ר' רפאל יוסף חזן:

והנה בעתה יען בעונות הרבים העיר הזאת אזלא ומדלדלה מידי יום ביום מחמת צרו' הזמן וזו היא סיבה שהחובות עלו עד לב השמים... שחייבים לאחרים קרוב לת"ק אלף אריו' ומחמת המציק עוד רעה חולה שריבית אוכלת בהם על כן עלה ג"כ עריכת האס' שעד עכשיו היה עולה עריכ' האס' לערך חמשה אריו'... והן עתה עולה לארבע עשר אריו' האס' באופן דמכל הצדדין קשיא³⁶.

התעצם הוויכוח על גובה תקרת המס לצורך פרעון חובות הקהילה ולצרכים אחרים. העשירים שילמו כמעט כמו הבינוניים, שכן האחרונים שילמו את מלוא המס על הכנסתם ואילו לעשירים היתה תקרת מס שהגנה עליהם. אולם נראה שהוויכוח החל כבר קודם לכן, כדברי ר' יוסף חזן: 'וכבר זה כמו יותר מכ' שנה שהיו מרננים כל יחידי העיר לבטל מנהג זה וזה יותר מח' שנים שעמדו על מחלו' זה והיתה הצוזה רבה בעיר³⁶'. אף כי המאורעות שעליהם מצביעים התאריכים אינם ברורים לגמרי, ניתן להניח שהמאבקים החלו כבר ברבע האחרון של המאה הי"ח (אם כי ר"י חזן נבחר לרב כולל רק בשנת תקנ"ד).

בעת המחלוקת בראשית המאה הי"ט רבים מן העשירים היו לא רק בעלי ממון וזהב אלא גם בעלי קרקעות: 'והגבירים שיש להם עשרה קרקעות שכל א' שוה עשרה אלפים פורע בעד הקרקעות והממון שלו ק' לבנים והבנוני שאין לו קרקע פורע בעד י"ב אלף ות"ק אריו' לא מן השם הוא זה שח"ו גזל' העני בבתיכם³⁷.

34 חקרי לב, חושן משפט, א, סי' קטו, קסז ע"א. התקנה המקורית נמצאת בספר עבודת משא הנו"ל סי' א סעיף ג, דף ע"א. על תאריך התיקון תקע"א, שם, ג ע"ב.

34א דנתי בהיטלים המיוחדים הללו בזמן המלחמות עם רוסיה במאמרי, קהילת קושטא (לעיל, הערה 1), עמ' 56, 63. לעניות דעתי היוותה המלחמה עם רוסיה בשלהי המאה הי"ח גורם נכבד למשברים הכלכליים שפקדו את הקהילות בתקופה זו. משברים אלו הולידו תמורות חברתיות בקהילות תורכיה ועדיין צ"ע.

35 חקרי לב, חושן משפט, א, סי' קטו, קסז ע"א.

36 חקרי לב, שם, קסג ע"א.

37 שם, קסז ע"ב. אלו עדיין דברי השואל ששמו אינו ידוע לנו, אך ברור שהוא מקורב לכת היחידים. יש

הבינוניים לא הסכימו יותר לסידור זה של גביית מס החובות שבו פטורים העשירים ממס על הכנסות ורכוש רב, ושני נימוקים עמהם לשינוי התקנות הישנות: 'דכי תיקנו הקדמונים... לענין משא מלך ושרים של כל שנה ושנה אבל אדעת' שיתחייבו הקהל בחובות לא תיקנו ומה גם שעיקר טענתם הוא שהם רוב בנין ורוב מנין והרוב כופה למיעוט לכל דבר'.³⁸ כאן לפנינו ראשית התארגנות הבינוניים בקהילה כקבוצה לצורך הגנה בעניין תשלומי המס, תופעה שלא היתה קיימת בקהילה עד אז. העשירים שכנראה הבינו כי יש צדק בטענת הבינוניים וגם חששו מתוצאות ההתארגנות, הלכו תחילה לקראתם והרימו את גובה התקרה ממאה למאה וחמישים לבנים, 'אלא שגם הסכמה הזאת לא קבלוה היחידים [הבינוניים והעניים] מטעם שרוצים שיפרעו בעד כל ממונם'.³⁹ טענה אחרת שהיתה לבינוניים קשורה אף היא לתקנות מימי ר' יוסף אישקפה. אחת התקנות הללו אמרה: 'שאחר שמעריכין לכל אדם מה שיש לו חייבים לנכות לו עשרה למאה מכל מה שהעריכו לו', דהיינו מן השומה יש לנכות 10% כדי למנוע שומות מופרזות. אלא, טוענים הבינוניים:

הממוני' אינם נוהגים כן אלא מעריכין לכל אדם כפי אומד דעתם ואינן מנכין לו כלום. וכל זה הוא להנאתם ולטובתם לפי שהם המה הגבירים [דהיינו, הממונים הם הגבירים] והם מלאים [דהיינו, כבר עברו את התקרה] ואפילו שינכו להם העשרה לק' אפי"ה הם מלאים ומשלמים קרן מאה לבנים אבל כשינכו מהבנונים יהיה לבינו' תועלת.⁴⁰

מדברים אלה עולה: שהמצב הכלכלי בעיר השתנה בצורה כזו שעול המיסים והחובות הפך למעמסה שהעשירים לא נטלו בה חלק מספיק; כי ירידת ערך הכסף הפכה חלק מהסכמות המיסים לבלתי מתאימות לרוב האוכלוסייה; וכי נציגי המעמד הבינוני טוענים כנגד העשירים — הנהגת הקהילה ומעריכי המס — שאינם נותנים את חלקם במיסי הקהילה. כאמור, לא ברור מן המקורות מה טיב עיסוקיהם של הבינוניים, אך הם היו רוב בקהילה ובקרב משלמי המס.

תשובת ר' רפאל יוסף חזן ארוכה מאוד והוא פוסק לטובת 'היחידים' (=הבינוניים והעניים). ר' ר"י חזן היה אז הרב הכולל השני בקהילה, כשלצידו שימש כרב ראשון הרב

לשים לב לשימוש במושגים השונים: לעיתים נקראים העניים בשם המפורש, לעיתים יחידים ואף בינוניים. לעיתים ה'בינוניים' הם אכן כת הביניים בין העשירים והעניים.

שם. 38

שם. 39

שם. דינונים ומתחים דומים מצינו גם בשאלוניקי במאות ט"ז — י"ז, אף שהתוצאות החברתיות שונות היו. ראה לאחרונה: א' בשן, 'עמדותיהם של חכמי שאלוניקי במאות הט"ז — י"ח בעימות על רקע משקלו של מיעוט עשירים בהכרעות ציבוריות', ממזרח וממערב, ב (תש"ס), עמ' 27–52, וראוי הנושא כולו לבירור נוסף.

הישיש ר' יצחק מאיו, אלא שהוא תמך בעשירים⁴¹. יוצא איפוא שהרב הוותיק והזקן תמך במימסד הקהילתי ולעומתו הרב הצעיר יותר (שמינויו מלכתחילה נתקל בהתנגדות) תמך במקרה זה (להבדיל ממקרים אחרים, ולכן אין לראות בכך קו עקרוני בדרכו בהנהגת הקהל) באופוזיציה המתגברת של 'היחידים', הכוללת בינוניים וגם עניים. מלכתחילה התנגד ר' יצחק מאיו גם לפשרה בדבר העלאת תקרת המס מ-100 ל-150 לבנים, ופסק 'שהדין עם הגבירי', ברם חייבתי להם 'שיסייעו להבינוניים משום הטוב והישר'⁴².

'היחידים' לא הסתפקו, כאמור, בהעלאת תקרת המס, 'וערערו ע"ז על הגבירים... וכנראה שרב אחא"י גאון הרב המובהק כמהר"ר יוסף חזן נר"ו מסייע אותם ורוצה לסתור פסק דיני הנז'". הפילוג בקהילה פילג את רבני העיר, כשהאחד תומך בעשירים והשני בבינוניים ובעניים⁴³.

משבר החובות הביא להתקנת תקנה — בשנת תקס"ט — בידי הרבנים ר"י מאיו ור"י חזן (בתקנה זו אין הוא מכונה עדיין בשם הנוסף רפאל): 'בענין עריכת היחידים לפרעון חובות העיר שיהיה לפי ממון של כל או"א... כל או"א לפי עריכתו'⁴⁴, כלומר שפרעון תשלום החובות ייעשה על-פי ההכנסה והרכוש של כל יחיד ולא על-פי עריכת המיסים שהיתה מדורגת והעשירים לא שילמו את מלוא הסכום מהכנסתם. המהדיר מוסיף לגבי תקנה זו:

בהסכמה זאת בו בפרק נפל מחלוקת עצום ורב בעיר כת הבינוני 'ה"י עם הגבירי' ה"י; פורעי המס דכת הבינוני' ה"י היו רוצים לפרוע כל חובות העיר לפי ממון כסף ושוה כסף ולא לפי עריכת האס' [המיסים] כמנהג העיר מיום הוסדה. ומ"מ מוה"ר הגד' כמהר"י מאיו היה מזכה לכת הגבירי' ה"י שלא לשנות המנהג ומע' כמוה"ר הגדול כמהר"י חזן היה מזכה לכת הבנוניים... ושוב קבלו עליהם כל בני העיר לפרוע החובות לפי ממון...⁴⁵

העימות בין הבינוניים והגבירים החל איפוא על דרך גביית המס החד-פעמי לתשלום החובות הכבדים שהקהילה נקלעה אליהם בראשית המאה ה"ט. הסכסוך הקשה על המסים בין הבינוניים והעניים לבין העשירים הביא להעמקת הקרע לא רק בין הרבנים בעיר אלא גם באירגונים קהילתיים אחרים המשותפים לכל הקהילה. חברות גמילות החסד היו קיימות

41 ר' יצחק מאיו, שפת הים, שאלוניקי תקע"ה, חושן משפט, סי' ז, קג ע"ב.

42 שפת הים, שם.

43 ר' יצחק מאיו כתב על כך תשובה ארוכה נוספת, כנראה כתגובה לתשובתו הכתובה של ר"י חזן (שכן בתשובה הראשונה אומר שרק שמע על דעתו וכנראה עוד לא ראה אותה בכתב), שם, סי' ח, דף קח ע"ב ואילך. כמורכב ענה על הנושא רב נוסף מרבני איזמיר ר' יצחק נאבארו, שאף הוא תמך בעשירים (שם, סי' ט ובעיקר קל ע"ב): 'דאין מקום לחייב את העשירים בדבר חדש אשר לא היה לעולמים... ואין כח ביד המרובין לבטל המנהג הקדום'.

44 עבודת משא, סי' כה, לה ע"ב.

45 שם.

באיזמיר מן המאה הי"ז, מימי ר' יוסף אישקפה, ומשותפות היו לכל הקהילה⁴⁶. והנה מה שקרה עתה בגלל המחלוקת ב'חברה הקדושה של ביקור חולים וקברים'. פנקס ההסכמות של החברה הנזכרת היה תמיד בידי ראש החברה שנקרא 'הקבר באשי',

ועתה בשנת המחלוק' שהיה בעירנו זאת ע"ע מסים וארנונית שנחלקה לשני כיתות כת אחת מהגבירי' וכת א' מבינוניים והחברים מהח"ק של בק"ח לא רצו לחתום לא מצד זה ולא מצד זה מפני סיבה שיש להם הסכמ' קדומה שאינן רשאים לחתום לשום צד⁴⁷.

אלא שהבינוניים בתמיכת הרב ר"י חזן דרשו לקבל את פנקס החברה לידיהם. הקבר באשי סירב ואז הדיחוהו מתפקידו. מסתבר שהקבר באשי היה מכת העשירים, והרוב שהם היו בינוניים ועניים החלו להצר את צעדי הכת שכנגד. אף בעניין זה תומך ר"י מאיו בתקיפות בראשיהקברים, דהיינו באנשי המימסד, כנגד דעתו של הרב חזן שתמך ב'יחידים' שהדיחוהו.

ר"י חזן לא זו בלבד שהצדיק את הבינוניים ברוב, אלא ששמונה שנים לאחר מכן כלל בתשובותיו שאלה הפוסלת מכל וכל את שיטת בחירת ההנהגה⁴⁸. וכך נאמר בשאלה שהופנתה לר"י חזן:

על דברי ריבו' והפרשיות שעברו בין יחידי פורעי המס ובין כת העשירים והממונים הן לריב הן למצה על כי אינם יכולי' עוד היחידים לסבול עול משא כבד הממונים, אשר לקחו הגדולה לעצמם וגם כל השרר' זה נכנס וזה יוצא ושרביט הזהב בידם על כל אשר יחפוץ יתנו ואין מי שיאמר להם מה תעשה. ועוד בה רעה חולה שאפילו ביניהם אין הדעות שוות וגם אינם מתנהגים להתנהג עפ"י הרוב אשר יסכימו בו רובם מתוך כולם כי אם כל מעמדם והנהגת העיר הוא עפ"י שנים או שלשה מהמעמד היותר קשים שבהם כנודע ושאר הממונים הם כאילו לא היו ומה גם שהיחידים תדיר המה מוכים ומעונים מהגבירי'... וגם מינויים הוא למשפחות... והיוצאים ממנים אתבניהם או את אחיהם... זה נכנס וזה יוצא ועי"כ שאר העם תמיד הם מעונים ומוכים תחת ידם...

בהמשך הדברים טוען השואל שוב על העוול בחלוקת המיסים. טענות הבינוניים הלכו איפוא והתחזקו כנגד עול חלוקת המס, כנגד קיפוחם על-ידי ההנהגה המורכבת כולה

46 גלנטי, איזמיר (לעיל, הערה 1), עמ' 87, 298. וכן בחיבורי הנזכר לעיל, בהערה 2, שם תיקנתי כמה מדברי גלנטי בעניין זה, ובעיקר את שנת יסוד החברה שהוא קבעה ל-1642 ולדעתי יש להקדימה לשנות העשרים.

47 שפת הים, אבן העזר, סי' סז, קפד ע"ב.

48 התאריך עולה מהתשובה, חקרי לב, חושן משפט, סי' קיו, קפ ע"א. על סכסוכים ממושכים בשנים אלו ראה גם עבודת משא כה ע"ב; וכמדובר ויען וביען באמצעות השנים הבאים אחריהם (אחרי סכסוך החובות) לא פחי' עלמא דנפלו הפרשיות בכמה פרטים...

מהעשירים וגם כנגד אופן ניהול ענייני העיר בכלל על-ידי ההנהגה הקיימת. ה'יחידים' החליטו להקים אירגון קהילתי נפרד משלהם:

וע"כ נתקשרו בקשר אמיץ רוב בנין ורוב מנין מהיחידים להקהל ולעמוד על נפשם ומינו עליהם פרנסי' שהמה ישתדלו בכל ענייניהם ולהוציאם מעבדו' לחירו' ומיגון לאנחה וע"כ המה רוצים להפריד חבילת השותפו' מביניהם אלה מפה ואלה מפה... לכן נתקבצו היחידים' לעצמם וקבלו עליהם להתפרד מכת העשירים...⁴⁹.

בראשית המאה הי"ט נעשה איפוא ניסיון לפצל את הקהילה לשניים על-פי מעמדות. בכל הטענות לא נזכרו כלל הקהלים על-פי מקום המוצא, שהיו יסוד לפעילות חברתית ואירגונית בקהילה מאז יסודה במאה הי"ז.

העשירים נרתעו כנראה מעוצמת התגובה של הבינוניים, ובשנים שלאחר מכן נמשכו אומנם הסכסוכים בקהילה בין השכבות החברתיות השונות, אך לא נזכר יותר דבר פילוג הקהילה. מדברי ר' דוד חזן בנו של ר"י חזן נראה, שכנגד התארגנות ה'יחידים' התארגנו גם העשירים, ולבסוף הושגה פשרה שבה: 'הוכרחו כל יחידים עירנו לגדל פרע' סכ' החובות — כל א' וא' כפי סך ממונו אשר יש לו המעט הוא אם רב'⁵⁰. כלומר, הבינוניים הצליחו לבטל את תקרת סכום המס.

ואף-על-פי כן, נמשכו הסכסוכים בין העשירים והעניים על המיסים ביתר שאת באמצע המאה הי"ט. ר' חיים פאלאג'י נזקק רבות לנושא זה החל משנות הארבעים ואילך⁵¹, וזאת משום שבמשך הזמן נתהוו שוב חובות חדשים והסכסוכים פרצו מחדש. העשירים ניסו להשתמש מתשלומי מיסים ישירים, בהתאם להכנסה ולרכוש, על-ידי הטלת 'גאבילות', דהיינו הטלת מיסים עקיפים על מוצרי מזון חיוניים כמו בשר, יין וכד'. הסכסוכים של אמצע המאה הי"ט נסכו רובם על דרך תשלום הגאבילה⁵², לפעמים החריפו הסכסוכים כל כך, עד ש'היחידים' איימו בהמרת דת המונית⁵³.

יכולים אנו לומר, איפוא, כי משבר החובות הקשה שפקד את הקהילה בראשית המאה הי"ט גרם לניסיון של הבדלות אירגונית של העניים והבינוניים ולהתארגנותם הציבורית הנפרדת. להתארגנות זו שתוארה לעיל חשיבות מכרעת בשינוי פני הנהגת הקהילה וסדרי

49 חקרי לב, שם.

50 חקרי לב, שם, סי' קנח, רמה ע"ב.

51 לדוגמה: משא חיים להנ"ל, דף ד ע"ב ואילך, יב ע"א; נדיב לב לר"ד חזן, ב, נ ע"א. ובספר סמיכה לחיים לר' חיים פאלאג'י, שאלוניקי תקפ"י, קלו ע"א נאמר: 'העריכו לכל פורעי המס לשלם כל החובות... ועתה נתהווה חוב חדש'. על סכסוכים נוספים ראה בספרו רוח חיים, ב, סב ע"ב. אלא שבסכסוכים של שנות ה-40 פנו 'היחידים' לעזרת חכמי ארץ-ישראל (משא חיים, שם).

52 חברי ש' בראש-ר כתב לאחרונה במאמרו 'קווים כלליים לארגון הקהילה במרוקו במאה הי"ח: המיסוי', בתוך: מ' אביטבול (עורך), יהדות צפון אפריקה במאות הי"ט — כ', ירושלים תשמ"מ, עמ' מ"ח, כי הגאבילה 'יש בה מגמה סוציאלית בגבית מסים... שכל הצורך יותר משלם יותר'. ואין דבריו בסוגיה זו מקובלים עלי.

53 נדיב לב, א, ריו ע"ב. מתוכן השאלה ברור שהדבר קרה בתקופת התנוז'מ' את דהיינו באמצע המאה.

המיסוי שלה במאה הי"ט. הקהילה בה שלטו העשירים וקבעו את סדריה במשך קרוב למאתיים שנה ללא מיצרים, נשמע בה קולם של המעמדות הבינוני והנמוך, וסדרי פרעון המיסים שונו.

ה

המתחים החברתיים בקהילת איזמיר נסתבכו ביתר שאת עם הופעתן של הגילדות היהודיות במאה הי"ט, כאשר ראשי הגילדות ו'הפועלים' כקבוצות נפרדות החלו להאבק למען זכויותיהם.

מן המקורות התורכיים, האירופיים והיהודיים מסתבר שבמאות הי"ז–הי"ח היתה איזמיר עיר מסחרית מובהקת. במקורות התקופה הזאת לא נזכרו כלל פועלים ובעלי מלאכה המאוגדים בגילדות, אף שיש לשער כי היו בעיר⁵⁴. אומנם, חסרים אנו עדיין מחקרים כלליים על תולדותיה של העיר בשלהי המאה הי"ח⁵⁵. מסתבר שהמעבר מחברה מסחרית מובהקת לזו בה מתחזק יסוד החרושת, אינו קשור דווקא לקהילה היהודית; בתורכיה בכלל ניכרת במאה הי"ח המגמה לחיזוק מעמדן של הגילדות וייתכן בהחלט שגם באיזמיר מתבלטת המגמה הכללית הזאת⁵⁶.

על-פי הידוע לנו היו בתורכיה במאה הי"ז גילדות של יהודים וגם גילדות מעורבות. במחציתה השנייה של המאה הי"ח פסקו הגילדות המעורבות וכל אחת היתה מורכבת מבני עדה דתית אחת⁵⁷. מאיזמיר לא הגיעו לידינו שום ידיעות על גילדות כלשהן עד ראשית המאה הי"ט, אך אין זאת אומרת שלא היו כאלו. נראה לי שהסיבה שהגילדות החלו להיזכר במקורות בראשית המאה הי"ט, נעוצה בכך שהחלו להוות כוח חברתי בקהילה היהודית בעיר⁵⁸.

המקור הראשון הידוע לנו שבו באה לידי ביטוי התארגנות 'הפועלים' כנגד 'הסוחרים' (כך במקור). אף היא מתקופת ר' רפאל יוסף חזן (דהיינו מסוף המאה הי"ח – ראשית המאה הי"ט).

54 תיאורו של אוליה צ'לבי (Evliya Celebi) מן המאה הי"ז משמש מקור חשוב לתולדות הגילדות התורכיות בתקופתו. הוא הביא אומנם תיאור מפורט של הגילדות בקושטא, E. Celebi, *Şeyahatnamesi*, Istanbul 1614, pp. 512–669. 1. וראה בתרגום האנגלי של J. von Hammer, *Narrative of Travel in Europe, Asia and Africa in the Seventeenth Century by Evliya Ebendi*, 1, part 2, London 1846, pp. 104–205. אך בתארו את איזמיר אין הוא מזכיר את הגילדות כלל.

55 Ülker Necmi (לעיל, הערה 33) מגיע במחקרו רק עד 1740.

56 ראה ג' בר, 'מבנה הגילדות התורכיות ומשמעותן להיסטוריה החברתית העות'מאנית', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ד (תשכ"ט – תשל"א), ירושלים תשל"א, עמ' 186.

57 ראה לעיל, הערה 54, וכן ברנאי-גרבר, לעיל הערה 1.

58 אף-על-פי שאין בידי עדויות וגם בספרות המחקרית טרם נדון הדבר, נראה לי שיש קשר בין המרד היווני וראשיתה של השאלה המזרחית לשינויים שחלו במיבנה החברתי באיזמיר. באיזמיר היה ריכוז גדול של נוצרים, יוונים וארמנים ובהחלט ייתכן שהפרדת גילדות היתה אחד מן הצעדים שנקטו בתקופה זו. גם היחס הנוקשה יותר לאוכלוסייה הלא-מוסלמית מקורו במאבק זה.

נשאלתי על ריב מנהיגי פועלי הטיפטיק [מנקרי צמר עזים וכבשים] עם מנהיגי סוחרים הטיפטיק שנתקשרו שני הכתות בש' וקנס ב"ח תנאים הראשון מחג הפסח עד חג הסוכות שכרם מב' פרות ליום ומחג הסוכות עד ערב פסח לח' פרות ליום לא פחות ולא יותר⁵⁹.

לפנינו איפוא הסכם עבודה 'קיבוצי' בין שתי קבוצות — הסוחרים מזה והפועלים מזה. נראה שיש לפנינו כאן חידוש בפעילות הגילדות התורכיות שלא היתה בהן הפרדה בין סוחרים לפועלים, שכן בעלי מלאכה רבים מכרו בעצמם את תוצרתם⁶⁰; במקרה שלפנינו יש הפרדה פונקציונאלית ביניהם. רואים אנו גם שהיו תעריפים שונים בין חורך לקיץ וזאת עקב העומס בעבודה בתקופת הקיץ. בסעיף 11 של הסכם העבודה נאמר:

שאם באולי איזה סוחר נו טוביאר טראב'אז'ו די טיפטיק פארה לוש שיש' דיאש דילה סימאנה פארה טודוש לוש טראב'אז'אדוריש קי טייני אי אינקא מינארי מקצת הפועלים נתחייבנו אנחנו מנהיגי הסוחרים' די אזיר אסינטאר לפועלים הנז' בשאר קייראנות קי אב'רה טראב'אז'ו באותו פרק שין קי ג'וני נינגון קאו אלירו די לוש קי אינקאמינו אפילו א' מהם מממש⁶¹.

אחד מהסוחרים שכנראה היו בידיו הזמנות רבות לספק סחורה, הוסיף על שכר הפועלים אצלו 'שתי חתיכות יותר' ליום, 'כדי שיבואו לעבוד בקייראנה שלו וכראות שאר מנהיגי סוחרים' אשר לא טוב עשה תקנו ביניהם להתנהג באחדות ביניהם'. מנהיגי הסוחרים לא רצו בהתחרות ביניהם והחליטו על הסדר ניידות עובדים מטעם מנהיגי הסוחרים לפי הצורך: 'שאם ירצה איזה מהסוחרים קצת פועלים יותר ממה שיש להם לאיזה צורך וראו המנהיגים טעם לדבריו הם יסלקו מאיזה סוחר הנראה להם שיש לו יותר מדאי פועלים'. הפועלים התנגדו לסידור זה ודרשו תוספת שכר אם יועברו פועלים מסוחר לסוחר. הפועלים הסתמכו על סעיף 11 הנ"ל ושתי הקבוצות הביאו את טענותיהם לפני הרב ר"י חזן. מן התשובה מתברר כי הנושא העסיק גם אנשים נוספים בקהילה, ביניהם גבירים שתמכו במקרה זה דווקא בפועלים. הרב חזן ניסה לפשר בין הצדדים והציע שהסוחרים יוסיפו על שכר

59 חקרי לב, יורה דעה, ב, סי' לו, סד ע"א ואילך. מכיוון שהספר נדפס בשנת תקס"ו, הרי המקרה הוא מלפני שנה זו.

60 זוהי דעתו של החוקר המובהק של הגילדות בתורכיה, גבריאל בר: G. Baer, 'The Administrative, Economic and Social Function of Turkish Guilds', *International Journal of Middle East Studies*, I. (1970), p. 31. אך אין אנו יודעים מתי חלה ההפרדה בגילדות התורכיות. לעומת זאת, בגילדות הנוצריות שבמזרח אירופה קיימת ההפרדה כבר בימי הביניים, ואולם לגבי הגילדות היהודיות ישנן עדויות על כך רק מאמצע המאה הי"ט. וראה על כך: י' היילפרין, יהודים ויהדות במזרח אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 175–176.

61 ראה הערה 59, לעיל. תרגום: אם לאיזה סוחר לא תהיה עבודה בטיפטיק לכל פועלי לששת ימי השבוע, יפטר מקצת פועליו. נתחייבנו אנחנו מנהיגי הסוחרים להושיב את הפועלים הנז' בשאר בתי המלאכה שיש בהם עבודה באותו פרק, מבלי שיסבול אף אחד משכירי היום המפוטרים ששלחו אותם. תודתי נתונה לפרופ' ח' בינארט ולחברי א' לוי על עזרתם בתרגום הקטע.

הפועלים ב' חתיכות ביום (בקין ובחורף), כדי שיאפשרו את ניידות העובדים, אלא שהפועלים סירבו. הרב חזן הציע אז, לחילופין, הצעה שנייה – שהסוחרים יפצו את העובדים הניידים בתוספת שכר, אלא שהפועלים דרשו העלאת שכר של עשר חתיכות ליום ולכך כנראה לא היו מוכנים הסוחרים. לא ברור מדוע תמכו כמה מגבירי העיר בפועלים ושמא קשור הדבר בעמדת הגילדות במאבק בין קבוצות שונות של אמידים בקהילה. הרב חזן לא פסק בעניין גופו ורק התיר לסוחרים לבטל ההסכם ביניהם על ניידות עובדים כדי למנוע שבועת שווא. בכך בעצם ניצחו הפועלים, שכן שוק העבודה הפך חופשי לכל המרבה במחיר הפועל. מן התשובה קשה להסיק האם תמך הרב חזן בפועלים כפי שתמך בעניים מול העשירים במקרים האחרים (לעיל, עמ' 66).

מתשובה אחרת של ר"י חזן⁶² מסתבר שמיספר הפועלים היה 130, וזוהי גילדה גדולה וזה כנראה יסוד כוחה. הפועלים אירגנו שביתה (!) בת עשרה ימים ואחר-כך הצליחו לפורר את התארגנות הסוחרים ושכנעו שני סוחרים לפתוח את בתי המלאכה (קיראנות) שלהם ולבטל ההסכם שהיה לסוחרים ביניהם. כך נוספו למאבקים בין העשירים לבין היחידים גם המאבקים של הפועלים מול הסוחרים המעבידים. הפועלים אומנם היו בוודאי כולם מדלת העם, אך לא כל הסוחרים היו עשירים, והיו ביניהם בוודאי גם 'בינוניים'. והנה, חלק מן הגבירים תמכו דווקא בפועלים כנגד הסוחרים. בתחום אחר מצינו עימות בין הסרסורים (המתווכים) לבין משרתיהם, והותקנה תקנה למנוע פיטורים מידיים של משרת בידי סרסור וכניסת הפיטורים לתוקפם רק כעבור חמישה ימים⁶³. כלומר, הקהילה נהגה מידה כל-שהיא של הגנה על העובדים.

משנות העשרים של המאה הי"ט ואילך מתחילות הגילדות להופיע ככוח פוליטי מאורגן בעיר וכגוף מלוכד תבעו ייצוג בהנהגת הקהילה. ר' חיים פאלאג'י כותב, כנראה בשנות העשרים של המאה הי"ט: 'וזכור לטוב להראש אב"ד והרבנים חבריו הי"ו כי בזמן שקמו ראשי האיסנאפ'יס [הגילדות]⁶⁴ הי"ו עם כמה אנשי צורה רבים ונכבדים ושאלו שיכנסו ב"ד לדון בעיר זה חמשה ועשרים שנים'⁶⁵. כבר בתקופה זו ראשי הגילדות מופיעים ככוח

62 חקרי לב, יורה דעה, ג, שאלוניקי תקס"ז, סי' קיב, קצט ע"א. הדברים הובאו גם על-ידי רוזאניס (לעיל, הערה 1), עמ' 195. יש לזכור שהתייחסותו של ר"י חזן אינה לבעיית תוכן ההסכמים והיחסים בין שני הצדדים, אלא לבעיית הפרת התנאים על-ידי אנשי הקבוצה המונופוליסטית עצמה שהסכימו עליהם בשבועה, ויש להבחין בין ההיבט ההילכתי וההיבט החברתי כפי שהוא משתקף בתשובה.

63 ר' דוד אמאדו, עיני דוד, איזמיר תרכ"ז, סי' כב, פג ע"א.

64 המילה אסנאף (Esnaf) היא אחד מהכינויים לגילדה בתורכית. מלה אחרת היא ח'ירפת (Hirfet). במקורות היהודיים הידועים לנו לפי שעה מקושטא, החל מהרבע האחרון של המאה הי"ח, מופיעה המלה רופיט כגילדה וכך גם באיזמיר במאה הי"ט. על משמעות המלה ראה ברנאי – גרבר, לעיל, הערה 1.

65 רוח חיים לר' חיים פאלאג'י, ב, עא ע"ב ואילך (הקטע המצוטט הוא מדף עג ע"א). את מועד המקרה ניתן לקבוע על-פי תאריכים שונים הנזכרים בגוף התשובה הארוכה הזאת העוסקת בענייני סכסוכים בהנהגה ובחברה באיזמיר. נזכרת שנת תכ"ו (הסכסוכים כרכנות בתקופת שבתי צבי) ושהתשובה נכתבה למעלה ממאה ושמונים שנה לאחר מכן (סוף שנות ה-40 של המאה הי"ט). מכיוון שהמקרה

מאורגן. מעריכי המס בעיר 'העריכו למאינאג'יס [עושי ומוכרי היין ובעלי בתי מרוח] על החביות של יין ושכר וכיוצא ובעלי האומנות טוענים שפטורים מפני שהם כמו קרקעות וידיק [חזקות] שדרים בהם שאין פורעים כי אם מעט מזער...⁶⁶. גם בנו של ר' דוד חזן, שהיה שוחט באיזמיר, היה מעורב בסכסוך שבין העשירים והגילדות בשנות השלושים:

ונמצא סכיניו יפה... ושוב בזמן המחלוקת שהיה בינינו בין הגבירים ובין האיסנאפ'יס בא לכאן בני הנז' והלך ושחט במקולין לכת האיסנאפ'יס והרע לגבירים ולמוהי"א [יצחק אמאדו, מרבני איזמיר בראשית המאה הי"ט] שהיה בצידם... ויען בימים ההם שלהבת המחלוקת היתה עולה וגדלה המריבה בין ב' הכיתות חרב איש באחיו... עד אחר ד' שנים שקטה הארץ⁶⁷.

אין אנו יודעים את הרקע לסכסוך, אך שני הצדדים ידועים היטב: הגילדות מצד אחד והגבירים מצד שני. גם בסכסוך זה נתפלגה הרבנות. על התחזקות הגילדות והתארגנותן בראשית המאה הי"ט והיותן חלק פעיל בחברה היהודית ובעיר ככלל למדים אנו מדברי ר' חיים פאלאג'י. הוא מספר שהגילדות היו נוהגות להסגיר לערכאות של גויים את מי שהפר את אחדותן ואת ההסכמים שביניהן והיו מוכנות למסור את העבריינין למאסר ולגירוש מן העיר:

וכבר המנהג בעירינו איזמיר יע"א ברופ"ט [גילדה] אומנות טיפטיג'יס [Tiftik, מנקרי צמר עזים] ולאנירוס [Lanero, מנקרי ומנקי צמר] ומאזיג'וס [Mazici, כנראה כותשי צמר], הי"ו וכיוצא בהם שיש להם הסכמות רבות מרבני עירנו... ז"ל וזיע"א⁶⁸ והחיים... כי כל יחיד מבני אומנותם אשר יעבור על איזה תנאים מהסכמות הרבנים ובפרט אם יבוא איש זר להיכנס באומנותם שאינן יכולים להיות מתעסק עמו⁶⁹.

במקום אחר מרחיב ר' חיים פאלאג'י ומבאר לנו את תפקידי כל גילדה ובעיות שעמדו בפני הפועלים היהודים שבעיר, כבר בתקופת סבו ר' יוסף חזן (בסוף המאה הי"ח וראשית המאה הי"ט):

יש בעלי אומנויות שמנקרים את הצמר הנקראים רופיט הטיפטיג'יס וכמו כן יש בעלי אומנויות שמנקרים ומנקים גיזי צמר רחלים הנקראים רופיט הלאנירוס ואירע

המסופר בכאן אירע עשרים וחמש שנים קודם לכתובת התשובה, כאמור בקטע שצוטט, ניתן לשייכו לראשית שנות העשרים.

66 עיני דוד, סי' צז, צא ע"א. הפסק הוא שצריכים לשלם.

67 נדיב לב, ב, ב ע"א. המקרה הוא משנת תקצ"ו.

68 מכאן ניתן ללמוד שהסכמים מסוג זה כבר היו בדור שלפני ר' חיים פאלאג'י, דהיינו בראשית המאה הי"ט לפחות, וראה להלן, הערה 70.

69 משא חיים, ג ע"ב. תקנות דומות מצינו גם בגילדות היהודיות בקושטא משלהי המאה הי"ח, ראה ברנאי — גרבר, לעיל, הערה 1.

שהסוחר גוי רוצה לנקות הצמר ומבקש מאת בעלי אומנויות אלו שיעשו מלאכה בח"ה [= בחול המועד] אם יש מקום להתיר לפועל שאין לו מה לאכול שיעשה מלאכה זה...⁷⁰.

וכן: 'בבני אומנות שיש להם תביעה על אחד מהם שנקרא קאפוראל [שמו?] שהוא עושה הפך הסכמות שיש להם מרבני... עירינו זלה"ה...'. התדיינו עמו בבית-הדין של הקהילה ואחר-כך פנה גם לערכאות של גויים והפסיד בשני המשפטים. במחצית הראשונה של המאה הי"ט ובאמצעה, מצויות איפוא עדויות רבות על הגילדות היהודיות באיזמיר בתחומים שונים. אחת התקנות בקהילה היתה להגן על אנשי רופייט הבילורג'יס (מוכרי כלי זכוכית): 'שלא להניח שיצא שום אדם חוץ מהם לסובב בשוקים וברחובות למכור כלי זכוכית ומראות הצובעות' וכדומה שעסקם הוא עם הנשים והולכים בין הגויות'. תיקנו שרק מבוגר ונשוי יכול לעסוק בכך 'ויש המסרבים בהסכמה זו'⁷¹. נזכרים גם 'מדרש הקצבים'⁷², 'רופייט הטינקיג'יס'⁷³ [Tenekeci, פחחים] 'אומנים במין הצובעים'⁷⁴ [בדים], 'העוסקים באומנות הסימג'יס'⁷⁵ [Simci, עושי חוטי כסף], 'מנקרי צמר וגזי צמר'⁷⁶, 'רופייט השורטיג'יס' [Seritçi, עושי סרטי קישוט] שהוא מונופול בידי היהודים, ואחרים.

בשנות הארבעים של המאה הי"ט יש עדויות נוספות לחיזוק מעמדן של הגילדות בקהילת איזמיר. כזכור, מוסדות הקהילה ודרכי בחירתם נקבעו עוד במאה הי"ז. הבחירות והייצוג במוסדות היו של הקהלים על-פי המוצא ולא על-פי מעמדות כלשהם. במאה הי"ח צמצמו רבני העיר והנהגתה את זכות ההשתתפות בבחירות לבעלי התפקידים השונים. בעוד שבמאה הי"ז נבחרו מרביצי התורה על-ידי היחידים פורעי המס רובם ככולם, שונתה התקנה במאה הי"ח ובחירת מרביצי התורה של הקהילה נעשתה בידי הממונים. באיזמיר היו שנים-עשר ממונים ואלה נבחרו על-ידי הקהלים השונים; יש להניח, שעל-פי גודלם ומספר אנשיהם⁷⁸. והנה בשנות הארבעים של המאה הי"ט משתנה אופיה של ההנהגה ואין ספק שזוהי תמורה רבת משמעות בחיי הקהילה:

70 ר' חיים פאלאג'י, לב חיים, ב, איזמיר תרכ"ט, נט ע"א.

71 ר' חיים פאלאג'י, חיים ביד, איזמיר תרל"ג, קג ע"א; משא חיים, ד ע"ב.

72 ר' חיים אבולעפיא, נשמת חיים, שאלוניקי תק"ס, דרושים, סד ע"א.

73 ר' חיים פאלאג'י, רוח חיים, א, איזמיר תרל"ו, מד ע"ב.

74 הנ"ל, סמיכה לחיים, שאלוניקי תקפ"ו, סי' טו, ד ע"ב.

75 הנ"ל, רוח חיים, ב, קכה ע"ב.

76 לב חיים, ב, קט ע"א.

77 משא חיים, יג ע"ב.

78 ורסס (לעיל, סוף הערה 3), עמ' 102. ל' בורנשטיין, 'ההנהגה של הקהילה היהודית במזרח הקרוב משלהי המאה הט"ו ועד סוף המאה הי"ח', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת בראיילן, חשל"ח, עמ' 215–239. וכן בחיבורי הנזכר לעיל, הערה 2.

הסכמת שבעה ת"ח מרשומי עירינו... בחדש טבת התר"ט לתקן איזה תיקונים להנהגת העיר ולתוֹך השלום שהיה מחלוקת בעיר בין העשירים ובינונים עם כת האיסנאפ'יס הי"ו... וביררו ביניהם לאלו השבעה ת"ח הי"ו... ושמעו טענות הב' כיתות... ואחר שגמרו הסכמתם... הכריזו בצבור שכבר גמרו הסכמתם ורוצים למנות ממונים מחדש ששה וששה מכל כת וכן עשו שמינו הממונים וגם ג' פרנסיס מכת האיסנאפ'יס... וכולם קיבלו עליהם המינוי הלזה...⁷⁹.

עולה מכאן כי הוקמה הנהגה חדשה בעיר בת חמישה-עשר ממונים, ובה נציגות של שישה מהעשירים, שישה מהבינוניים ושלושה פרנסיס מראשי הגילדות. תלמידי-חכמים ניצחו על ניסיון של פשרה שמטרתו היתה הרצון לפייס את אנשי הגילדות, ולכן הם נקראים 'פרנסיס', והם סופחו להנהלת העיר. חשוב להדגיש כי הנהגת הקהילה מורכבת מעתה על בסיס מעמדי ברור ולא על בסיס של קהלים של מוצא. מתוך המקורות מתברר, כי בין פועלי הגילדות במחצית הראשונה של המאה הי"ט, נמנו עניים רבים, ביניהם כאלו שהגיעו לפת לחם ממש:

בק"ק אורחים יב"ץ שבעירנו נבנה הביהכ"נ קבוע למעלה ותחתיו לא הקדישוהו לביהכ"נ והיו שוכרין אותו המקום לבעלי בתים לדור בתוכו... וזה המנהג היה משנת התקס"א ואילך אחר השריפה כשנבנו הבתי כנסיות מהשריפה שהיתה בשנת התקל"ב שהיו נוהגין באותו מקום מנהג חול שעוסקים שם באומנות הטייג'ליק [Tiriz] — חייטות כל ימות השבוע... והנה בעתה חדשים מקרוב באו שבכל יום שבת קדש באשמורת הבקר מתפללים שם בתחתיתו של ביהכ"נ והעזרה ומביאין ס"ת מהבית הכנסת שלמעלה וקורין בתורה בקיבוץ רב וכבר ביקשו זקני ורשומי הקהל לבטלם שלא יתפללו שם ולא עלה בידם לסיבה שכל המתפללים שם בצפרא דשבתא הם עניים מרודים שאין להם מלבושים יקרים כדי ללבוש ביום השבת ומתביישים לילך לביהכ"נ בכלוי סחבות ואם לא יתפללו שם באשמורת הבקר ימנעו עצמם מלילך לביהכ"נ ולא ישמעו לא קדיש ולא קדושה וחזרה וקריאת התורה וכיוצא ולסיבה זו גברה ידם להתפלל באותו מקום יום שבת קדש ומועדי ה'⁸⁰.

גם לפי מקור אחר מאמצע המאה הי"ט המזכיר כמה גילדות יהודיות בעיר, מתברר שנמנו עם חברי הגילדות עניי הקהילה: 'ברופ"ט הטיפטיג'יס... וברופ"ט הלאנירוס וכן שאר בעלי אומנויות כמו רופ"ט המאזיג'יס [שלושתם נזכרים לעיל] וכיוצא, נמצאים בעוה"ר בעירנו כמה עניים מרודים העוסקים במלאכות אלו שאין להם מה יאכל ואין שום אחד מהם שהולך לעשות מלאכה'⁸¹.

79 משא חיים, טז ע"ב.

80 ר' חיים פאלאג', לב חיים, ג, איזמיר תר"ן, נה ע"א.

81 שם, ס ע"א.

עולה מכאן גם כי ההתארגנות על יסוד מעמדי באיזמיר גוברת על ההתארגנות בקהילות על-פי המוצא. התפילה באופן נפרד קשורה קשר הדוק למצבם הכלכלי ולמעמדם החברתי של הפועלים בגילדה. רשאים אנו לומר איפוא שנציגי הגילדות בהנהגת הקהילה ייצגו את המעמד העני ביותר בקהילה. הנהגת העיר מורכבת ונבחרת איפוא על בסיס מעמדי ברור ולא על בסיס של קהלים, בתי כנסת או שכונות. מאבק ראשי הגילדות לייצוג הולם בהנהגת הקהילה נמשך גם לאחר מכן. ובשנת תר"י (1850) נבחרו 'ארבע פרנסים מראשי האינסנאפיס'⁸² ואלה צורפו ל"ב הממונים. בהמשך אף הרחיקו לכת ותבעו: 'לעשות חדשה בארץ שיתוועדו כל פורעי המס מעשרה לבנים ולמעלה [כולל גם את המעמד הנמוך] והם ימנו מינוי חדש...'⁸³, בעוד שלפני כן היו הממונים היוצאים בוחרים את יורשיהם. הדבר נתקל בהתנגדות חריפה של רב העיר ר' חיים פאלאג'י ואין אנו יודעים אם הוא יצא אל הפועל.

אנשי הגילדות התערבו בשנות הארבעים של המאה ה"ט גם במחלוקות על ענייני מיסים, שכפי שראינו לעיל הסעירו את הרוחות בקהילה במשך תקופה ארוכה. ר' חיים פאלאג'י מעיד על כך:

בהיות שקמו עמדו כ"כ [= כמה כמה, כך כך, דהיינו חלק] מאנשי האינסנאפיס ה"י שואלין ודורשין מאת ממוני העיר ה"י שכל סך העולה מדמי הפונטוס [Fondo, סחורה, מלאי, רכוש, קרן] אשר יחידי העירה נותנים למלכות מדינא דמלכותא כנודע⁸⁴.

אנשי הגילדות דרשו שמעתה ינכו מס זה מהגאבילה של הבשר ואפילו אם יהיה צורך להעלות את דמי הגאבילה, והממונים הפצירו בהם שלא לעשות כן. הרבנים פסקו שלא לקבל את הדרישה 'שכל אחד יפרע הפונטו שלו מכיסו ומממונו כי הדבר יצא מפי המלך יר"ה דארקפתא דגברי'⁸⁵.

לא מובן מדוע ירצו דווקא אנשי הגילדות להעלות את מס הגאבילה, הרי העניים בעלי משפחות קונים בשר לא פחות מן העשירים, ואין בזה משום הקלה עבורם? ייתכן שמדובר כאן בקבוצה מבין אנשי הגילדות שלא היו מן המעמד הנמוך, שכן נאמר 'כ"כ מאנשי האינסנאפיס' כלומר לא כולם. גם בדברי ר' חיים נאמר שהממונים 'הפצירו מאד באנשי האינסנאף' בלשון יחיד, ומכאן שלא מדובר בכל הגילדות. ועדיין הפרשה נשארת סתומה. לסיכום ייאמר שבאיזמיר נתחולל בראשית המאה ה"ט מפנה משמעותי במיבנה הארגוני והחברתי של הקהילה. מקהילה שהיתה מורכבת קהלים קהלים שנתארגנו סביב

82 משא חיים, נה ע"א.

83 שם.

84 שם, יב ע"א.

85 שם, התאריך הוא משנת 'הדר'ת ליצירה', דהיינו תר"ד (1844) או תר"ט (1849).

בתי כנסת ואשר עשיריה היו את הנהגתה, היא הופכת לקהילה בה זכו הבינוניים ואנשי הגילדות לייצוג גובר והולך בהנהגת העיר. שינוי מרחיק לכת חל איפוא במיבנה החברתי ובהנהגת הקהילה במאה הי"ט.

סיכום

במאמר זה נעשה ניסיון לבחון אספקטים אחדים של מבנה החברה וההנהגה של קהילת איזמיר בראשית העת החדשה. הגירת ה'פראנקוס' והתחזקות השפעת הקונסולים באיזמיר היו תהליך רצוף החל מן המאה הי"ז ואילך. נראה כי במאה הי"ט התגברה ההשפעה האירופית והנוצרית בערים רבות באימפריה העות'מאנית, אך באיזמיר היא כלטה במיוחד בגלל היותה עיר בעלת ריכוז אוכלוסייה נוצרי גבוה. הפראנקוס והקונסולים עירערו במידה ניכרת את סדרי הקהילה ואת מעמד ההנהגה במאה הי"ט. כגורם לתמורות יש להוסיף את השריפה הגדולה שפרצה בעיר בשנת תקל"ב ואשר למשך כמה עשרות שנים פוררה את הקהלים על-פי המוצא ופיזרה את 'יחידיהם'. אף שבתי הכנסת הישנים החלו להיבנות מחדש בראשית המאה הי"ט, נתערער במידה רבה הסדר החברתי הישן עליו נשענה הקהילה.

בראשית המאה הי"ט נקלעה הקהילה למשבר כלכלי קשה. בתקופה זו החלו בקהילה התמורות החברתיות המשמעותיות ביותר. המאבקים החברתיים והכלכליים בקהילה הם מעתה על בסיס מעמדי מובהק, והמיוחד שבהם התארגנות הבינוניים והעניים כנגד העשירים בענייני מיסוי ונטל החובות, אך גם ערעור על סדרי ההנהגה והייצוג בה. אותו זמן מופיעות גם הגילדות היהודיות והפועלים ככוח מאורגן ואף דורשים ייצוג בהנהגת הקהילה. השינויים בחברה ובהנהגת איזמיר קדמו בשנים אחדות לריפורמות העות'מאניות — התנזימאת — שראשיתן בסוף שנות השלושים של המאה הי"ט. וכך, עדיין טעונה בירור השאלה — שמא כניסתם של יהודי איזמיר לעת-החדשה הינה תוצאת הגורמים הכלכליים ולא תוצאת התמורות בסדר השלטוני והחוקתי באימפריה העות'מאנית.